

Kirjoja

Hanna-Mari Ikonen

Työssä alistuminen

Jussi Vähämäki:

Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa, Like, Helsinki, 2009. (244 s.)

Jussi Vähämäen uusi kirja on Liken kustantama ja Tutkijaliiton Polemos-sarjassa julkaistu kriittinen ja poleeminen kannanotto nykytalouteen, työhön ja tietotalouteen, joita hän päätyy kuvaamaan termillä *tietokykytalous*. Aiemmin Vähämäki on kommentoinut erityisesti keskiluokkaista työelämää muun muassa kirjassa *Kuhmurien kerho* (Vähämäki 2003) sekä teoksessa *Odotustila* yhdessä Jakke Holvaksen kanssa (Holvas & Vähämäki 2005). Niin sanottua uutta työtä – abstraktia, tietoistunutta, potentiaalisuuksille perustuvaa ja ei-pysyvää työtä sekä siihen liittyvää ”maailmanmenoa” – ovat Suomessa tarkastelleet muutkin tutkijat (esim. Silta 2004; 2007; Julkunen 2008). Kansainvälisesti uutta työtä on tarkasteltu konventionaalisen poliittisen ja taloudellisen kielen ylittävällä ja keskenään ristiriitaisellakin tavalla (esim. Beck 2000; Florida 2002; Sennett 2002; 2007). On myös huomattava, että kaikki työ ei edelleenkään ole abstraktia vaan hyvinkin konkreettista ja ruumiillista, mutta sellaisenaankin kiinni samoissa globaalitalouden muutoksissa (esim. McDowell 2009).

Arvioitavan uuden kirjan takakansitekstin ja kirjoittajan aikaisempien kirjoitusten valikoivan lukemisen perusteella muodostamani käsitys kirjan sisällöstä ei aivan toteutunut. Tekstien mainitaan kootun vuosien varrella pidetyistä puheenvuoroista, ja ne istuvatkin varsin hyvin yhteen. Kuitenkin kirja käsittelee työn tematiikkaa hieman hajanaisesti, esseemäisesti ja filosofisesti – seikka joka jotakuta lukijaa ehkä erityisesti miellyttää. Vähämäki käyttää pohdintojensa taustoittajana paljon italialaista ja ranskalaista filosofiaa ja käsittelee myös Foucault'n ajattelua parin luvun verran. Vähämäki ei juuri keskustele suoraan muun ajan-

kohtaisen työelämäntutkimuksen tai sosiologian kanssa, vaan lukija joutuu itse kokoamaan palat niin teoreettisista nykykeskusteluista kuin kotimaan uutisoinnistakin.

Teoksen perussanoma on terävä, jos ei täysin uusi, mutta erilainen kuin joidenkin talous- ja työelämäanalyysien ja -ennustusten. Ajatuksiin kapitalismin tämänhetkisestä luonteesta ja nykytaloudessa elävien ihmisten ”itsen” muutoksesta on yhteiskunta- ja aluetutkijankin hyödyllistä tutustua. Keskeinen väite tai havainto on työn luonteen muutos. Elämme kyllä tietotaloudessa, kuten olemme eläneet jo vuosia, mutta nyt kyseessä on lisäksi tietokykytalous: konkreettisten taitojen ja koulutuksella hankittujen kvalifikaatioiden sijaan on oltava (ainakin potentiaalisesti) kyvykäs tietämään ja oppimaan se, mitä kulloinkin pitäisi tietää. Lisäksi tämä tietokyky ja sen avulla saavutettu lisäarvo pitäisi säilyttää itsellään, vaikka pääoma haluaisi irrottaa ne yksittäisistä työntekijöistä. Keskiluokkaiset tietotyöläiset ovat vasta oppimassa, miten tehdä itsestään kyvykäs ja myyvä taitojen ja persoonan paketti, kun nyt pitäisi jo tietää, miten säilyttää tietokykynsä riittävästi vain itsellään ja siten oma korvaamattomuutensa työntekijänä.

Vähämäki sivaltaa muun muassa yliopistontyön nykyoloja, kuten tiedepolitiikan autonomian kaatoamista ja tutkijakoulutuksen muutosta nopeutta ja määrää arvostavaksi. Tuloksena on omaa etua tavoitteleva tutkija, joka voi vaihtaa tietoja mutta ei koskaan jakaa niitä korvauksetta. Hän esimerkiksi alkaa miellyttää toimittajia, jotta saisi julkisuutta omaa uraa edistäville hankkeilleen. Ne saattavat olla täynnä pikkunäppäryyttä ja ikuista potentiaalia, joka ei koskaan konkretisoidu.

Esimerkiksi talousteoreetikko Jeremy Rifkin (1997) on puhunut 1990-luvulla työn lopusta – siitä, että automatisointi, aineeton tuotanto ja vastaavat kehityskulut aiheuttaisivat massatyöttömyyttä. Oletus oli, että vähenevä työ jaettaisiin useamman tekijän kesken, työaika lyhennettäisiin ja näin vapaa-aika lisääntyisi. Palkkatyöläisten luokka, jonka työ ja kulutus olivat keskeisiä kapitalismille, oli jäämässä marginaaliin. Työstä puhuminen oli vanhanaikaista ja työ katosi julkisuudesta, jossa ”– ja vain siellä – näkyi iloinen, urheileva ja bailaava vapaa-ajan yhteiskunta” (Vähämäki 2009: 27). Muutaman vuoden kuluttua työstä puhuttiin jälleen, mutta nyt bisneskonsulttien ja oikeiston suulla. Työstä ei kuitenkaan keskusteltu konkreettisenä toimintana, jolla olisi tietty aika ja paikka, vaan työstä tuli moraalisesti tärkeää ja autuaaksi tekevää sinänsä. Sen sisällöstä, ehdoista ja oloista ei oltu kiinnostuneita.

Kun tärkeäksi on tullut työ ylipäätään, siitä on tullut tyhjä arvo, ja työn ja työolojen kehittämistä on puhuttu vain vähän. Vähämäen mukaan työtä koskeva keskustelu tulisikin palauttaa työläisille ja sinne, missä työtä tehdään. Se, missä, milloin ja miten työtä tehdään, on kuitenkin yhä vaikeammin määriteltävissä, kun työ leviää tiettyjen aikojen, tilojen ja tehtävien ulkopuolelle. Nyt identiteetin on oltava joustava, työn ja muun elämän erottamattomuutta on siedettävä, työ muuttuu kiinteästi työntekijän sisään ja persoonallistuu ja arviointikin kohdistuu suoraan työläisen itseen. Työahtia ei sanele pakottava kone, vaan tahti määrätään itsen hallinnalla, omien halujen ja ruumiillisuuden säätelyllä. Myös koetun kiireen luonne muuttuu, ei yhtä työtehtävää, vaan koko elämä koskevaksi kiireeksi. Itseys alistetaan itse.

Prekaari eli tilapäisissä pätkä- ja silppuotöissä oleva henkilö haastaa teoriassa vanhan palkkatyöyhteiskunnan käytäntöjä. Esimerkiksi palkkauksessa ja työoloissa kollektiivinen neuvottelukehys katoaa ja ollaan menossa henkilökohtaisen neuvottelun piiriin. Prekaari työläinen ei voi myöskään entisten aikojen tapaan kerryttää kiinteää omaisuutta, kuten omistusasuntoa, joten hän ei ehkä sitoudu yhteen paikkaan. Hän voi näin olla toivottu joustava työntekijä, jolta vaaditaan yrittäjämäistä toimintaa ja organisaation riskien sijaan itsenäistä riskin ottamista. Halusi tai ei, ihmisen persoonallisuus on yritys, ja palkka on korvaus inhimillisen pääoman tuotosta. Tällöin vastuusairaudet ahdistus, masennus ja loppuun palaminen näyttävät lisääntyvän.

Tiivistettynä Vähämäen kaltaisten kriittisten työelämäntutkijoiden ajatus on, että työpaikat, -ajat ja -tehtävät hajaantuvat, informaatiotulva

on siedettävä ja työyhteisötäidot tulevat taloudellisen arvon lähteiksi. Seurauksena on oman itsen säilyttämisen puolustus, oman tilan ja subjektiivisuuden luonti ja voimakkaiden tunteiden välttäminen. Vastustamisen keinoilta näyttävät omaan itseen pakeneminen ja oman minän jatkuvuuteen tarrautuminen. Kuten Vähämäki mainitsee, tämä heijastuu tutkimukseen siten, että nyt tutkitaan paljon identiteettiä ja narratiivisuutta.

Vaikka työelämä toimii yhteisön ja yhteisöllisyyden avulla, se tuottaa tyyppisiä, jotka ainoastaan pelastavat itsensä, imevät yhteistyöstä vain itselleen mutta eivät anna toisille mitään. Työelämän ongelmalliseksi perustyypeiksi Vähämäki luonnostelee opportunistin ja kyynikon. Kyynikko kuvittelee tietävänsä miten kaikessa tulee käymään, joten hän voi yrittää käyttää muita ja tilannetta hyväkseen. Opportunisti ei luota eikä sitoudu mihinkään mutta on valmiina mihin tahansa, joten hän ahdistuu ja kokee riittämättömyyttä. Vaikka opportunisti on valmis mihin tahansa, hänellä ei ole juuri annettavaa; kyynikko tekee valinnat vain muista erillistä itseään hyödyntääkseen. Kumpikaan ei ole valmis ottamaan riskejä, eikä kumpikaan pysty tekemään itseään korvaamattomaksi työntekijäksi.

Vähämäki antaa kirjassaan joitakin ehdotuksia työelämän parantamiseksi. Komiteamietintöjen konkreettisuutta niissä ei tietenkään ole, eikä hän myöskään sitoudu tiettyyn poliittiseen ideologiaan vaan hahmottelee laajempia linjoja. Hänen ehdotuksensa liittyvät työntekijän autonomian kasvattamiseen, vaikka hän samalla vastustaa työntekijän yrittäjäistämistä. Työntekijän itsenäisyyttä tulisi kuitenkin kasvattaa suhteessa työtehtäviin ja yritykseen, hänen verkostojaan pitäisi laajentaa ja intensivoida ja työläisellä pitäisi olla mahdollisuus tietokykyjen omaehtoiseen kasvattamiseen ja siis mahdollisuus investoida omaan kehitykseensä työelämässä.

Tämä kaikki voisi tuoda työntekijälle jotain sellaista ylimääräistä tietoa, joka ei palaudu kulloisenkin työtehtävän vaatimuksiin. Lisäarvon takia hän ei olisi helposti korvattavissa koneilla tai muilla työntekijöillä. Arkikokemus kuitenkin näyttää toisenlaiselta. Kehittymiselle on tilaa vain cv:n formaatissa, on keskityttävä ydinosaamiseen, on fokusoiduttava, ja pitkän tähtäimen suunnitelmia pystyy tekemään lähinnä kehityskeskusteluissa. Myös inhimillistä, tekijästään erottamatonta työtä, kuten hoivaa, teknistetään ja ajetaan pois liian personoidusta, tietyllä henkilöllä korvaamattomasta työstä. Tällaisesta työelämästä halutaan paeta, mutta pako ei tällöin saa aikaan yhtenäistä kapita-

lismän vastaista taistelua, ja juuri nykykapitalismin kriittinen kommentointi on Vähämäen intressinä. Kirja taustoittaa ja valottaa hyvin ongelmapaikkoja, mutta ratkaisut jäävät yhä poliitikkojen, tutkijoiden ja yrittäjä-työntekijöiden kunkin yksinäiseksi pulmaksi.

Lähteet

- Beck, Ulrich (2000). *The brave new world of work*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Florida, Richard (2002). *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books, New York.
- Holvas, Jakke & Vähämäki, Jussi (2005). *Odotustila. Pamfletti uudesta työstä*. Teos, Helsinki.
- Julkunen, Raija (2008). *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Vastapaino, Tampere.
- McDowell, Linda (2009). *Working bodies: interactive service employment and workplace identities*. Wiley-Blackwell, Oxford.
- Rifkin, Jeremy (1997). *Työn loppu: teknologia, työpaikat, tulevaisuus*. WSOY, Porvoo.
- Sennett, Richard (2002). *Työn uusi järjestys: miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta*. Vastapaino, Tampere.
- Sennett, Richard (2007). *Uuden kapitalismin kulttuuri*. Vastapaino, Tampere.
- Siltala, Juha (2004). *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki.
- Siltala, Juha (2007). *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Mukana uudet huononukset*. Otava, Helsinki.
- Vähämäki, Jussi (2003). *Kuhnurien kerho*. Tutkijaliitto, Helsinki.

Ruth Illman

Gästarbetare: marknadsfördel utan människovärde?

Anna Kontula:

Näkymätön kylä. Siirtotyöläisten asemasta Suomessa, Like (Into-pamfletti), Helsingfors, 2010. (118 s.)

Kerran Suomi uskoi tasa-arvoon ja taisteli sen voimalla eroon piikahyteiskunnasta. Nyt se on täällä taas – riistetyt vain puhuvat vierasta kieltä (Kontula 2010: 105).

Sociologen Anna Kontula från Tammerfors universitet ville förstå hur ett av vår tids mest omdiskuterade fenomen på arbetsmarknaden – internationella gästarbetare – fungerar. Hon nöjde sig inte med att läsa rapporter från ministerier och arbetskraftsbyråer eller arbetssociologins vetenskapliga litteratur, utan packade istället tält, sovsäck och anteckningsblock och flyttade till Olkiluoto: udden där Finlands femte kärnkraftverk för tillfället byggs.

Resultatet blev boken *Näkymätön kylä* som berättar historien om de män som lever i barackbyn intill kraftverksbygget och vars dagar går ut på att arbeta hårt i tre skift, röka, fördriva tiden och längta hem till familjerna i Polen eller Kosovo. Boken är skriven med lika delar vetenskaplig skärpa, politisk indignation och medmänsklig värme och författaren drar sig inte för att ta ställning i de svåra etiska frågorna som gästarbetarnas situation ställer oss inför. Jag kräver ett Finland där alla behandlas

jämlikt och där barn i andra länder inte berövas sina föräldrar för att vi ska höja vår levnadsstandard, skriver Kontula: ”*Me voimme päättää irtisanoutua vääryydestä ja kieltäytyä keräämästä globaalin riiston hedelmiä*” (s. 106). På så sätt tydliggör Kontulas bok den självklara men ofta bortglömda sanningen att gästarbetarna inte bara är billig och flexibel arbetskraft, utan också människor.

Olkiluotobygget har bjudit på många omdebatterade turer de senaste åren, men för Kontula är det ändå inte kärnkraftsfrågan i sig som står i centrum, utan de män som bygger det. Hon ville veta vem de är, varför de har kommit hit, hur deras vardag ser ut och hur Finland ter sig i deras ögon. Bokens titel syftar på den ansamling baracker som under årens lopp vuxit fram intill bygget. Från det finländska samhällets synvinkel är byn ”*korkeintaan puoliksi olemassa*” som Kontula skriver (s. 15): den har inget namn och finns inte på några kartor. Ändå är byn idag temporärt hem för uppskattningsvis 1200 gästarbetare. Statistiskt sett är antalet gästarbetare som anländer till Finland för att arbeta några månader eller veckor mångfalt större än till exempel flyktingarnas eller immigranternas (Kontula nämner en uppskattning